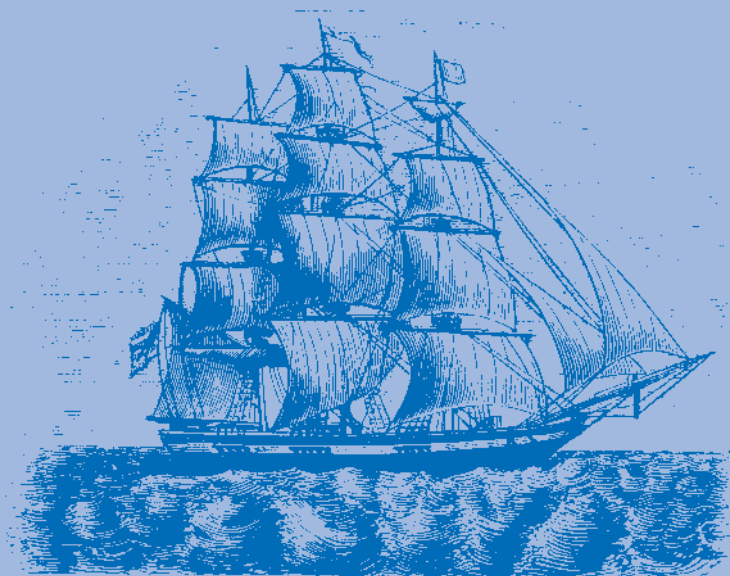

SVOBODNÉ ROZHLEDY

PROSTOR PRO LIBERÁLNĚ-KONZERVATIVNÍ DISKUSI

O B S A H

Rovnost příležitostí

Podivná dobročinnost

Vzdělání a svobodná společnost

Psychologické kořeny antiliberalismu

Úvodní slovo	3
Rovnost příležitostí	4
<i>O roli příležitostí v životě, různém chápání konceptů rovnosti a souvislostech s praktickou politikou.</i>	
DANIEL MÜNICH	
Podivná dobročinnost	9
<i>Vládní redistribuce směřuje primárně k těm, kteří nejsou chudí.</i>	
GORDON TULLOCK (PŘELOŽILI MARTINA PELIKÁNOVÁ A LADISLAV MOŽNÝ)	
Vzdělání a svobodná společnost	15
<i>O tom, proč jsou výsledky státního školství v USA žalostné, ačkoli celý systém polyká obrovské dotace, a jak z toho ven.</i>	
GEORGE ROCHE (PŘELOŽIL MICHAL ZAPLETAL)	
Psychologické kořeny antiliberalismu	19
<i>Z knihovny klasiků</i>	
LUDWIG VON MISES (PŘELOŽIL RADEK DYNTAR)	

Vážení čtenáři,

dostává se Vám do rukou druhé číslo čtvrtletní politické revue *Svobodné rozhledy - prostor pro liberálně konzervativní diskusi*. Vydání úvodního letního čísla ukázalo, že zájem o tento druh periodika mezi členy a sympatizanty ODS je velký, a proto jsme vynaložili maximální úsilí, abychom pro Vás a na základě podnětů od Vás připravili další, tentokrát podzimní číslo plné kvalitního čtení.

Na dalších stranách tohoto čísla naleznete autorský text od Daniela Münicha *Rovnost příležitostí*, ve kterém analyzuje rozdílná pojetí konceptu rovných příležitostí a jejich vzájemnou rozporuplnost. Jde o téma, které se nezbytně prolíná snad každou politicko-ekonomickou úvahou, a tak není náhoda, že se s pojmy (ne)rovnosti setkáte i v dalších článcích tohoto čísla. Jde především o překlad textu známého ekonoma zabývajícího se teorií veřejné volby Gordona Tullocka *Podivná dobročinnost*. Text pojednává o rozdělování daní ve společnosti a jedná se o příspěvek k jednání o státním rozpočtu České republiky na rok 1998.

Školstvím a vzdělávacím systémem jako oblastí, která dlouhodobě ovlivňuje charakter společnosti, se zabývá překlad od George Roche *Vzdělání a svobodná společnost*. Přichází z prostředí poněkud odlišného chápání vzdělávání a výchovy i samotné školní praxe, než na jaké jsme v našem prostředí zvyklí, a snad proto pootevře další prostory Vašemu rozhledu. A na závěr je pro Vás připraven překlad statě z klasické liberálně-konzervativní knihovny od Ludwiga von Misese *Antikapitalistická mentalita*, která ani po více než půl století neztratila nic na své aktuálnosti. Pokud Vás témata diskutovaná na stránkách *Svobodných rozhledů* vážněji zaujala, uvítáme Vaše poznámky, nápady, případně i náměty pro další čísla, která se připravují.

Příjemné čtení Vám přeje

Vaše redakce

Rovnost příležitostí

DANIEL MÜNICH

Pojem rovnosti, pokud není předem vymezeno, co je jím míněno, se v diskusích zpravidla stává zdrojem zásadního nepochopení nebo je dokonce využíván jako trojský kůň účelové argumentace. Mnoho se nezmění, ani když pojem rovnosti zúžíme na koncept rovnosti příležitostí nebo dokonce rovnost ve výsledcích. Je zásadní rozdíl v tom, zda rovností příležitostí myslíme pouhou absenci překážek existujících příležitostí svobodně využívat, nebo máme na mysli rovnost ve smyslu pozitivní garance stejného rozsahu příležitostí, případně stejného výsledku pro každého. V této krátké úvaze nejdříve diskutuji širší roli příležitostí v životě jednotlivců, poukazuji na zásadní odlišnosti dvou různých pojetí rovnosti příležitostí a na jejich vzájemnou rozpornost. Nakonec uvádím i příklady toho, jak chybné pojetí konceptu rovných příležitostí vystupuje v některých našich současných politicko-ekonomických diskusích.

Příležitosti nejsou zcela náhodné jevy, které by jednotlivci nemohli svým jednáním předem ovlivnit.

Příležitost není pouze náhoda

Příležitost je situace, kterou jednatel může a nemusí svou volbou využít k tomu, aby dosáhl toho, co on sám z hlediska dostupných možností považuje za nejvhodnější. Příležitosti jako situace však nepřicházejí samy od sebe, přestože je takto pojem příležitostí v českém prostředí často chápán. Příležitosti nejsou zcela náhodné jevy, které by jednotlivci nemohli svým

jednáním předem ovlivnit. Příležitosti, které se člověku v jistém okamžiku naskýtají, jsou ve své podstatě pouze produktem příležitostí již dříve využitých a samozřejmě i souhry vnějších okolností. Většinu příležitostí si však lidé ve svobodné společnosti vytvářejí sami svým každodenním rozhodováním o maličkostech či zásadních věcech. Nikdo z nich si samozřejmě předem nemůže být jist, že činnost, kterou dělá, nezbytně přinese ovoce v podobě vytoužených příležitostí. Musíme však rozlišovat

mezi jednáním, které vychází z vědomí pravděpodobného dopadu na budoucí příležitosti, a jednáním „naslepo“, které možné souvislosti vlastního jednání a budoucího rozsahu příležitostí nebere v úvahu. Od

svých nejmladších let každý člověk neustále řeší obrovské dilema nakolik se věnovat práci, zábavě a nakolik se učit novým věcem. Každá z činností totiž může, ale i nemusí v budoucnosti rozšířit jednotlivci rozsah jeho příležitostí. Zastánci rovných příležitostí ve smyslu rovnosti jejich rozsahu hledí na příležitost jako na něco, co přichází především zvenku, jako na něco, co člověk sám předem ovlivnit nemůže. Připadá jim potom nespravedlivé, že osudy lidí jsou jakoby ponechány v rukou náhody. Bylo by samozřejmě účelové popírat, že některé rozdíly v rozsahu příležitostí, které se jednotlivcům naskýtají, plynou z rozdílných duševních a tělesných dispozic daných od narození, či z rozdílnosti zeměpisných a kulturních prostředí, do kterých se lidé rodí. Tyto fakto-

ry, které člověk sám ani nikdo jiný nemůže vůlí předurčit, příhodně nazývané osud, vylučují možnost chápat rovnost příležitostí v doslovném slova smyslu jako identickou rovnost¹ dvou lidských bytostí. Život také nelze srovnávat se závodem běžců na překážkové trati, kde jediným cílem aktérů je vyhrát, být v cíli dříve než ostatní a publiku dokázat své specifické kvality, a to vše při stejných startovních podmínkách. V neposlední řadě stojí za připomenutí, že v demokratické společnosti s tržním hospodářstvím je důležitost startovních podmínek minimalizována jako nikdy předtím v dějinách lidstva, což si mnohdy díky naší krátké historické paměti nedostatečně uvědomujeme.

Vytváření výhodných příležitostí je motivem veškeré lidské aktivity.

K vyrovnání rozsahu příležitostí je třeba násilí

K vnějšímu vyrovnání rozsahu individuálních příležitostí, tedy ke změně jejich rozsahu, vedou pouze dvě cesty. Buď skrze omezení rozsahu příležitostí jedné skupiny občanů, nebo rozšířením rozsahu příležitostí skupiny druhé. Obě cesty však vyžadují násilí, které zůstává násilím, i když půjde o zásahy prováděné ze zákona demokraticky schváleného většinou. V prvním případě musí být alespoň částečně omezena svoboda občanů první skupiny ve využívání příležitostí, které má, aneb které si vytvořila. V případě druhém musí stát jako vykonavatel vůle většiny získat prostředky, které jsou nezbytné k rozšíření příležitostí skupiny druhé. Prostředky nelze získat jinak než násilím, v tomto případě nazývaném zdanění. *Z toho plyne, že nelze zároveň garantovat rovnost příležitostí a zároveň dosahovat rovnost jejich rozsahu.*

Nezbytnost použít násilí není jedinou slabinou vize rovného rozsahu příležitostí. Státní garance stejného rozsahu příležitostí totiž také nezbytně působí demotivačně na zodpovědnost občanů za své vlastní jednání, rodičů za život svých dětí a podporuje rezignaci na osobní odpovědnost za svůj život. Politik, který nahlas jedné skupině voličů slibuje rovnost

(rozsahu) příležitostí všeho druhu, jako by ostatním lidem říkal: „Víceméně je dobré, že se Vy osobně snažíte, ale nejste Vy trochu hloupý? Kdybyste se nesnažil, rozsah Vašich příležitostí by byl v rámci politiky státu stejně vyrovnán. Příště si tedy předem dobře rozmyslete,

zda má Vaše aktivita vůbec nějaký význam, protože takto nemůžete ani sobě ani vlastním dětem polepšit. A státu tím nakonec přiděláváte práci s vyrovnáváním rozsahu příležitostí.“

Vytváření výhodných příležitostí je motivem veškeré lidské aktivity. Stručně řečeno, pokud stát ve jménu stejného rozsahu příležitostí intervenuje, nejenže musí používat násilí, tedy omezit některé svobody, ale také nezbytně potlačuje motivaci jednotlivců osobně si výhodné příležitosti vytvářet.

Jediné, v čem by měly být příležitosti občanů vyrovnané, je svoboda příležitostí využívat. A tak je také třeba koncept rovných příležitostí chápat. Taková rovnost nevyžaduje žádný akt státního násilí, ale naopak vyžaduje státní ochranu, což samo o sobě představuje pro stát velmi obtížný úkol.

Koncept rovných příležitostí v současné politice

Rovnostářské myšlenky u nás dostaly tvrdou ránu v podobě praxe reálného socialismu. Většina občanů na vlastní kůži zažila, jak absurdním důsledkům rovnostářské myšlenky vedly, a nakonec i seznala, že vysněné rovnosti se jí nakonec nedostalo ani za cenu obrovského násilí totalitního státu. S koncem socialismu se příjmové a majetkové rozdíly v naší republice po roce 1989 začaly zvětšovat. Ruku v ruce s tím se lidem začal rozšiřovat rozsah příležitostí a možnosti, jak si příležitosti vytvářet. Šlo a nadále půjde o přirozený proces vlastní společnosti, jejíž občané získali svobody po dlouhou dobu zapovězené. Přišel poměrně překotný, komunistickou stranou a státním plánem nenarýsovaný spontánní vývoj, který se stal pro mnoho lidí nepochopitelný. Mnoho lidí se ocitlo v ideovém vakuu a bezradnosti, často doprovázené oby-

čejnou lidskou závistí. Často to jsou psychologické důvody², které vedou mnoho lidí k hledání pevné půdy pod nohama ve formě již jednou opuštěných rovnostářských vizí. Většina těchto lidí však nechce rovnost ve stylu reálného socialismu, který je zklamal a jehož rovnost má většina z nás ještě v živé paměti. Hledají proto jiný, nový koncept rovnosti a někteří politici jejich tápání ochotně vycházejí vstříc nabízejíce jim starý koncept rovnosti v novém kabátě, tedy rovnost rozsahu příležitostí. Nebezpečí nespočívá v tom, že s tímto konceptem politici přicházejí, ale že ho umně maskují a vydávají za koncept rovných příležitostí, který je s konceptem rovného rozsahu příležitostí v příkrém rozporu.

Požadavek rovných příležitostí v pojetí rovného rozsahu stojí nejčastěji za názory rovnostářských romantiků či za účelovou argumentací zájmových skupin. Tyto skupiny využívají neujasněnost tohoto konceptu a lehkosti, s jakou ho je možno ohýbat, k ospravedlňování svých nehorázných sobeckých požadavků.

Asi nejčastěji, a nejen u nás, zaznívá argument rovných příležitostí, míněn jako rovnost rozsahu příležitostí, v diskusích o školském systému a úloze státu v něm. Z titulu rovného rozsahu příležitostí vycházejí požadavky na zachování bezplatného vysokého školství a odpor proti zavedení jakékoliv formy školného. Školné je považováno za překážku, která by pro děti z méně movitých rodin představovala nespravedlivé omezení příležitostí získat vzdělání vyššího stupně. Odpor k zavedení školného na vysokých školách, obhajovaný potřebou garantovat rovnost rozsahu příležitostí, nevychází z ničeho jiného, než z rovnostářského přesvědčení, že příjmové a majetkové rozdíly ve společnosti jsou nespravedlivé a že schopnější a bohatší si z nějakého důvodu své lepší podmínky nezaslouží, nebo v lepším případě, že majetkové a příjmové podmínky nesmějí být pro rozsah příležitostí určující. V praktické rovině samozřejmě není rozhodující, které z obou přesvědčení je podstatou odporu. K čemu jinému než kvůli znásobení příležitostí svých a vlastních dětí se totiž lidé snaží

vlastním přičiněním zajistit si lepší příjmové a majetkové poměry?

Příznějme si, že diskuse se u nás zatím nevedou o tom, zda by měl stát přestat garantovat rovný rozsah studijních příležitostí, a nelze očekávat, že by se v tomto něco v dohledné budoucnosti změnilo. Bylo by dobré začít alespoň zásadní diskusí o tom, proč setrváváme u systému, který je nejhorší ze špatných. Existuje totiž mnoho alternativních způsobů, jak rozsah studijních příležitostí vyrovnávat, přičemž současný systém státem zcela financovaného vysokého školství patří k těm nejnásilnějším a zároveň málo efektivním.³ Požadavek rovného rozsahu příležitostí brání rozvoji širšího spektra soukromých vysokých škol, které by byly na školném existenčně závislé. Soukromé školy by totiž za školné byly schopné nabízet kvalitnější vzdělání těm, kteří by za něj byli schopni a ochotni zaplatit, což se přičítá představám o rovném rozsahu příležitostí. Kromě toho při hlubší úvaze zjistíme, že současný systém paradoxně zvýhodňuje bohatší, samozřejmě na úkor chudších⁴, což je přesný opak původního záměru.

Je to stále silnější zájmová skupina managementu vysokých škol podporována rovnostářskými intelektuály, která se obává ztráty svého poklidného života, kterou by přinesla konkurence soukromých škol. Současné vysoké školy, finančně závislé na státním rozpočtu, prakticky požívající vysokou míru autonomie a výjimečné postavení ze zákona, jsou součástí politického lícitování. Vysoké školy přestávají být zajímavým místem pro schopné učitele, stávají se prostředím názorové uniformity a postupně zaostávají za překotným vývojem společnosti.

Koncept rovných příležitostí je natolik přitažlivý svou ohebností, že je jako argumentační prostředek používán nejen v diskusích o právech jednotlivce, ale i v diskusích o problematice podnikatelských subjektů a celých odvětví národního hospodářství. Vše by bylo samozřejmě v pořádku, kdyby byl požadavek rovných příležitostí míněn jako rovnost ve svobodě existující příležitosti využívat. Za požadavkem rovných příležitostí je však téměř

Bylo by dobré začít alespoň zásadní diskusí o tom, proč setrváváme u systému, který je nejhorší ze špatných.

vždy skryt požadavek vyrovnání rozsahu příležitostí pro určitou podnikatelskou skupinu. Zájmové skupiny tak zastírají své, vlastním prospěchem motivované snahy získat od státu určité zvýhodnění na úkor svých současných či možných konkurentů. Jejich argumentace se odvíjí z přesvědčení, že stát má vyrovnávat reálné podmínky pro profesní skupiny, a toto vyrovnávání je mnohdy dokonce ztotožňováno s celospolečenským zájmem. Pomiňme bezobsažnost pojmu celospolečenský zájem a poukažme na skutečnost, že rozdílné podmínky jsou v tržním hospodářství naprosto přirozeným a doprovodným jevem. Každý jednotlivec, podnikatelský subjekt či každé odvětví se chová a vyvíjí odlišně podle aktuálních podmínek a situace. Podnikání v libovolném odvětví není samoučelnou činností provozovanou pouze proto, aby měl někdo zaměstnání nebo pouze proto, že tuto činnost vykonávaly generace našich předků.

Ti, kdo v určitém odvětví podnikají, to dělají proto, že to považují za výhodný způsob, jak ostatním nabídnout služby či zboží, které si oni cení, potřebují ke svému životu a jsou za to schopni a ochotni zaplatit obdobným způsobem. Preference jednotlivců-zákazníků se samozřejmě v čase mění ve vzájemné interakci s novými poznatky a rozvojem nových technologií. To nezbytně vede ke změnám nákladových, cenových a ziskových podmínek, kterým jsou jednotlivá odvětví vystavena. Iniciovat tyto změny není až na výjimky v silách jediného podnikatelského subjektu v odvětví podnikajícím, ale změny jsou výsledkem neskonale složité interakce subjektů a lidí z odvětví i mimo něj. Lidé se přizpůsobují a racionálně reagují na méně či více výhodnější podmínky. Změny podmínek v jednotlivých odvětvích jsou naprosto přirozené a samy o sobě jsou jedinečným signálem ke změně chování subjektů v odvětví podnikajících. Neustálé změny a rozdílnost podmínek, potažmo rozsahu příležitostí, nelze oddělovat od života nebo se je dokonce snažit vymazat. Cílem podnikání totiž je právě vytváření si dalších výhodnějších příležitostí. Některá odvětví se tak nezbytně zmenšují či zanikají, jiná expandují či vznikají.

Rovnostářskou ideologii jsme v roce 1989 vyhnali ven dveřmi a již po několika letech se k nám začíná vracet komínem.

Dokonce až do prvního balíčku korekce hospodářské politiky a dalších transformačních opatření se dostal pseudoproblém obchodních řetězců. Dostává se slyšení názorů z řad našich obchodních společností, že obchodní řetězce založené zahraničními společnostmi mají oproti domácím subjektům „nespravedlivě“ lepší podmínky v tom, že za nimi stojí silný zahraniční subjekt, který jim umožňuje levnější úvěry, rozsáhlé zásobovací zázemí a zkušenosti. Ve jménu principu vyrovnaných příležitostí je prosazováno buď

zvýhodnění subjektů domácích, či omezení konkurence, přesněji řečeno konkurence zahraniční. Jenomže obchodníci vytvářejí řetězce právě proto, že jde o způsob podnikání rozšiřující jejich příležitosti

uspět na trhu v soutěži s konkurencí. Obchodní řetězce přirozeně expandují do zahraničí, využívají příležitosti, které si svým předchozím úsilím záměrně vytvořily. Neúspěšní obchodníci, tedy ti, kteří si nebyli schopni vytvořit dostatečně výhodné podmínky, bankrotují, či jsou nuceni vyhledat spolupráci s partnerem, který lepší podmínky uměl vytvořit.

Ukázkovým příkladem pokřivení konceptu rovných příležitostí ve smyslu jejich stejného rozsahu je u nás diskuse o podnikání v zemědělství. Sílicí zemědělská lobby, majíc své politické zastánce, tvrdí, že podnikání v zemědělství nemá podmínky srovnatelné s ostatními sektory hospodářství. Poukazuje především na tu skutečnost, že ceny zemědělských výrobců během devadesátých let u nás zaostávaly za cenami vstupů. Tento a mnoho jiných jevů považují za „nespravedlivě“ nerovné podmínky hodné vyrovnání například zavedením zelené nafty.⁵ Jak však již bylo řečeno, změny podmínek jsou charakteristické pro všechna odvětví podnikání, jsou doprovodným jevem hospodářského rozvoje a jakékoliv úvahy o (ne)rovných podmínkách postrádají smyslu. Podpora jedné skupiny, v tomto případě zemědělců, na úkor ostatních je neospravedlnitelná a pouze zpomalí proces nezbytných změn, které zemědělství a v podstatě i život na venkově ještě čekají.

Závěr

Přistoupit na zkreslující argumentaci o potřebě garantovat rovný rozsah příležitostí znamená popření představy o občanech jako o strůjcích a uživatelích vlastních příležitostí. Ve sféře podnikatelských subjektů je koncept rovného rozsahu příležitostí v příkrém rozporu s principy volné a svobodné konkurence, tedy v rozporu s principem rovnosti ve svobodě příležitosti využívat.

Rovnostářskou ideologii jsme v roce 1989 vyhnali ven dveřmi a již po několika letech se k nám začíná vracet komínem. Koncept rovných příležitostí, čti rovného rozsahu příležitostí, si cestu do našich politických diskusí teprve začíná klesat. Činí tak pomalu, ostýchavě a mnohdy neohrabaně. Myšlenky rovnostářství se nevrací s totalitním systémem moci, což by nás však nemělo uklébat. □

1. Na neuskutečnitelnost rovnosti příležitostí ve smyslu identity poukazují také Milton a Rose Friedmanovi ve své knize „Free to choose“, vydané Harcourt Brace Jovanovich, 1980, která vyšla také v českém překladu jako publikace Liberálního institutu v roce 1992 pod názvem „Svoboda volby“. Viz. strana 134.

2. Podrobněji o psychologických aspektech hovoří Ludwig von Mises ve své knize „Liberalism in Classical Tradition“, ve statí, jejíž překlad je uveden v tomto čísle Svobodných rozhledů.

3. Samotný pojem efektivnost ve společenských procesech je velmi sporný, přestože je v běžné diskusi používán jako samozřejmost. V situacích jako je tato, kdy hovoříme o špatných a horších zásadách státu do sféry vzdělávání, nám nezbyvá než určitá měřítko efektivnosti přijmout i s vědomím jejich nedokonalosti.

4. Podrobněji viz. překlad článku Gordona Tullocka „The Charity of Uncharitable“ v tomto čísle Svobodných rozhledů.

5. Zelená nafta je označení pro cenově zvýhodněnou naftu, určenou pro potřeby zemědělské produkce. Zlevnění se dosahuje mnoha způsoby, jejichž podstatou je zpravidla nižší zatížení spotřební daní či státní dotace, jejichž objem je normativně odvozen např. z rozsahu obdělávané půdy.

Podivná dobročinnost¹

GORDON TULLOCK (PŘELOŽILI MARTINA PELIKÁNOVÁ A LADISLAV MOŽNÝ)

Poznámka překladatelů: kurzívou jsou v textu uvedeny náročnější pasáže

Nechme na chvíli stranou diskusi nad empirickými daty o přerozdělování a obraťme pozornost na pokrok v oblasti formální teorie redistribuce v demokratické společnosti². Jako první se objevuje argument Antonyho Downse, že demokracie vždy povede k přerozdělování od bohatších k chudším. Downs se dokonce domnívá, že to je hlavní ospravedlnění demokracie. S tímto pohledem kontrastuje názor Benjamina Warda, který tvrdí, že přerozdělování v demokracii je absolutně nepředpověditelné³. A konečně je tady názor vyjádřený v knize *The Calculus of Consent* (J.M. Buchanan a G. Tullock), že z povahy hlasovacího procesu v demokracii jako takového budou reálné zdroje přesunovány od bohatých, ale není jasné, kdo bude příjemcem těchto transferů. Asi nikoho nepřekvapí, že obhajují Buchananův a Tullockův model, ale Wardův model bude použit jako doplněk a důkaz tvrzení, že reálný výstup politického procesu je nepredikovatelný.

Podstata rozdílu mezi Downsovým a Wardovým modelem spočívá v tom, že Downs jednoduše předpokládá, že přerozdělování se musí dít podle jednodimenzionálního měřítka, ve kterém jsou lidé seřazeni od nejchudších k nejbohatším. Na první pohled se nezdá, že by existoval jasný důvod, proč by bylo pravděpodobnější, že by spodních 51 procent populace použilo svoji většinu k tomu, aby si vzalo peníze od bohatých, než že by horních 51 procent použilo svoji většinu k transferu peněz

od chudých ve svůj prospěch. Ve skutečnosti 2 procenta populace ležící uprostřed budou rozhodujícím faktorem v takovéto volbě, a proto můžeme přepokládat, že peníze půjdou z obou konců škály do jejího prostředku.

V realitě mají bohatší samozřejmě více peněz, a proto mohou být objektem větších daní. Proto je cena přijetí bohaté osoby do koalice, která navrhuje transfer peněz od 49 procent populace, kteří nejsou členy této koalice, vyšší, než cena svolení ke vstupu chudé osoby.

To, že se koalice vytvoří pravděpodobně z dolních 51 procent populace, nám ještě mnoho neříká o tom, jak si koalice rozdělí kořist. Je však jasné, že tato koalice musí být složena i z velkého množství osob, které nejsou chudé podle žádné běžné definice. Jestliže akceptujeme, že 10 procent populace jsou chudí lidé, pak tato skupina tvoří pouze 20 procent této koalice dolních 51 procent. Kdybychom byli velkomyslnější a považovali za chudé 20 procent celkové populace, stále tito chudí tvoří pouze 40 procent koalice dolních 51 procent. Stručně řečeno, tato menšina nemůže ovládnout tuto koalici. Aby obdrželi na hlavu více než ostatní členové koalice, musela by nižší střední třída být nadprůměrně šlechetná a velkomyslná.

Vrátíme-li se zpět k formální teorii vyjednávání, je jasné, že jakýkoli přerozdělovací mechanismus musí zajistit alespoň tolik pro nejvyšší část z této koalice 51 dolních procent, kolik zajistí pro kohokoli v této koalici, protože pokud by toto nezajistila, 49 procent těch, kteří v této koalici nejsou, by mohlo velmi snadno koupit horní dvě procenta pro koalici, která

přesune malou částku z nejvyšších příjmových skupin k této malé dvouprocentní skupině a už k nikomu jinému. Takováto koalice by skutečně mohla celý transfer vzít od dolní části populace namísto od části nejvyšší.

Naše úvahy dosud ukazují, že lidé z horní části koalice spodních 51 procent mohou dostávat mnohem více, než lidé na jejím spodním konci. Jediné omezení přesunu celého objemu zdrojů od bohatých k horní části koalice spodních 51 procent (odlišné od charitativních pohybů části členů horní části) se jeví možnost pokusu o koalici bohatých s velmi chudými.

Jestliže se díváme na reálný svět, vidíme určité známky takovýchto koaličních pokusů. Mezi těmi, kteří argumentují, že všechny transfery by měly být striktně limitovány pomocí přísných majetkových testů jen na velmi chudé, převažují s velkou pravděpodobností bohaté osoby. To je samozřejmě citlivé i z egoistického hlediska. Tito bohatí mohou usilovat o to, aby dnešní chudí dostali významně více peněz, než dnes dostávají výměnou za koalici, ve které jsou transfery horní části spodních 51 procent přerušeny, což pro ně může generovat pěkný zisk. Tato specifická koalice se však dosud hroutila hlavně z důvodů špatné kalkulace chudých. Chudí si uvědomují, že zájmy bohatých jsou jasně rozdílné od jejich zájmů, ale už si neuvědomují, že zájmy lidí mezi dvacátým a jednapadesátým percentilem příjmového rozdělení jsou rovněž odlišné od jejich. Proto také chudí preferují koalici s druhou skupinou raději než s první.

Situace je zajímavá, ale my její praktické zkoumání na chvíli přerušíme, abychom ji prošetřili na teoretickém modelu tří osob. Předpokládáme, že máme bohatého pana A, dále pana B jako reprezentanta střední třídy a pana C jako chudého. Pánové B a C zformulují koalici za účelem extrakce peněz od pana A a začneme s předpokladem, že tyto peníze si rozdělí rovným dílem. Předpokládáme dále, že pan C má příjem 1000 USD ročně před transferem, pan B 2000 USD za rok a pan C 3000 USD za rok. Kdyby zjednodušeně byla velikost transferu dána zvencí na úrovni 500 USD

a pan A měl možnost rozhodnout, jak budou tyto peníze použity, dal by je všechny panu C⁴. Domníval by se, že by nebylo rozumné doplňovat plat pana B, dokud by plat pana C nepřesáhl hranici 2000 USD ročně. Pan B tak dostává svoji platbu jednoduše proto, že ji chce, nikoli z důvodu, že by proto existoval jakýkoli charitativní motiv jednání u kohokoli ze zúčastněných.

Za těchto okolností je jasné, že pan A bude ochotný vstoupit do koalice s panem C, přičemž bude docházet jen k transferu peněz od A k C a B nebude dostávat nic. Tato situace by byla ve prospěch pana C a jeví se pravděpodobné, že pouze všeobecně špatné informace, nízké IQ, či určitý druh motivace, který můžeme pozorovat mezi chudými, by mohl zabránit této

koalici. Je skutečně možné, že by chudí udělali lépe, kdyby zcela záviseli na charitativních činech bohatých. Kdyby záleželo jen na panu A, pravděpodobně by byl ochotný dávat více než 250 USD, ačkoli protestuje proti utrácení 500 USD po 250 USD na hlavu pro

B a C. Většina lidí obecně je do jisté míry ochotna přispívat na dobročinnost, a proto by bylo pro velmi chudé výhodnější, na rozdíl od současnosti, spoléhat na dobročinnost bohatých.

Například takové uspořádání společnosti, ve kterém by všechny transfery byly rozdělovány zvláštním voleným sdružením osob pouze z nejbohatších 10 procent, kteří by se sami zdaňovali za účelem pomoci druhým, by mohlo vést k větším transferům pro opravdu chudé než jaké jsou dnes. Určitě by velmi chudí dostali více než nyní, pokud bychom zafixovali celkové množství transferů od vyšších příjmových skupin a dali jim možnost rozhodovat, jak tyto peníze utratit.

Doposud jsme nicméně nerealisticky předpokládali, že transfery se musí dít mezi rozdílnými příjmovými skupinami podle jednodimenzionálního rozdělení daného příjmy. Jestliže se ale podíváme na reálný svět, pozorujeme, že velké množství transferů není založeno na velikosti příjmů. Farmáři, univerzitní studenti, majitelé ropných šachet, majitelé soukromých letadel, starší lidé bez ohledu na

Většina lidí je do jisté míry ochotna přispět na dobročinnost, a proto by bylo pro velmi chudé výhodnější, na rozdíl od současnosti, spoléhat na dobročinnost bohatých.

velikost jejich příjmu a samozřejmě třída intelektuálů jsou hlavními příjemci transferů, ačkoli podstatná část členů těchto skupin není v žádném ohledu chudá⁵.

Jestliže akceptujeme reálnou situaci takovou, že transfery se přesouvají k organizovaným skupinám a velikost těchto transferů záleží z velké části na politické síle (což se jeví jako reálný předpoklad), pak neexistuje žádný důvod, proč bychom měli předpokládat, že chudí si povedou zvláště dobře. Důvod je jeden - velmi obtížně se organizují. Tak jsou velmi značné transfery, které pozorujeme kolem sebe, hlavně demonstrací Wardova důkazu doplněného Buchanan-Tullockovým procesem, který jen relativně náhodně přisunuje transfery spodním 10 až 15 procentům populace. Z důvodů uvedených výše bychom mohli předpokládat, že nejvyšší příjmová skupina bude poměrně dost poškozovaná těmito transfery a skutečně také je. Lampmanova studie ukazuje, že transfery vyšších příjmových skupin jim odebírají cca 13 procent. Příjemci těchto transferů nicméně, jak jsme mohli očekávat, nebudou koncentrováni mezi chudými. Můžeme také očekávat, že se jim nebude dařit příliš dobře vzhledem k jejich politické síle, a přesně tak to také v reálném světě je.

Zběžný výzkum, zdá se, ukazuje, že skutečné procento příjmů vybraných od bohatých lidí v demokratické společnosti je inverzní funkcí možnosti, s jakou mohou tito lidé migrovat do jiných zemí. Velmi malé země jako například Švýcarsko, Švédsko a Lucembursko nevyvíjejí velké úsilí, aby vybraly od bohatých více daní, než kolik na ně proporcionálně připadá vzhledem ke zbytku populace. Středně velké země jako Velká Británie, Německo, Francie a Itálie jsou v lepší pozici z hlediska zdaňování bohatých a Spojené státy jsou schopny zavést velmi efektivní daňovou progresi u nejvyšších příjmových skupin. Pokud vím, tak v žádném případě není skutečně vybrané množství daní tak vysoké, jako by odpovídalo progresi v daňových tabulkách, nicméně ve větších zemích se vybere od těchto skupin relativně více.

Ekonomové často poukazují na to, že zabavení všech příjmů bohatých v typickém moderním státě by zaplatilo jen malou část běžných výdajů existující vlády.

Podíváme-li se na výdaje, objevuje se před námi zcela jiný obrázek. Při získávání podílu na výdajích je každý individuální hlas stejně cenný. A opravdu, bohatá a dobře informovaná osoba, která je schopna vynaložit prostředky na velkou kampaň, může být schopna získat významně větší podíl z celkového množství vybraných daní než někdo bez těchto výhod⁶. Jestliže odečteme platby daní od příjmů, očekávali bychom určitý záporný objem transferu od bohatých a snad, i když ne určitě, kladnou sumu pro zbytek populace. Důvod, proč druhá cifra nemusí být nutně kladná, je jistá vnitřní neefektivnost transferového mechanismu. Dá se očekávat, že vzniknou výdaje, které jsou vyšší než celkový zisk. Za těchto podmínek je pak možné, že bohatí budou ochuzeni a přitom zbytek populace z toho bude mít jen velmi malý zisk, či dokonce ztrátu.

Zopakujme tedy, že můžeme předpokládat, že v demokracii bude docházet k určitým transferům od bohatých občanů, ale není zde žádný jasný důvod, aby se tyto transfery dostávaly k chudým. Při pohledu na reálný svět transfery od bohatých k chudým skutečně nacházíme, ale v moderních státech vidíme, že

tyto transfery tvoří jen minoritní část přerozdělování příjmů. Ekonomové často poukazují na to, že zabavení všech příjmů bohatých v typickém moderním státě by zaplatilo jen malou část běžných výdajů existující vlády. Na druhou stranu není

pochyb o tom, že masivní redistribuce příjmů probíhá přes politické procesy. Tyto redistribuční procesy ale nepatří mezi transfery od bohatých k chudým, ale mezi transfery fondů uvnitř střední třídy. Podstatná část těchto transferů přichází od lidí, kteří leží mezi dvacátým a devadesátým percentilem příjmů, a velká většina těchto transferů také jde do té samé příjmové skupiny. To je samozřejmě část populace s největší kapacitou zdanění a také ta část populace, kde je v demokracii soustředěna politická moc.

Tyto transfery nesplňují žádná rovnostářská kritéria. V podstatě to jsou transfery od skupin lidí, kteří nemají politickou moc, k lidem, kteří politickou moc mají. Vždy a všude se velmi

dobře daří farmářům. V realitě Spojené státy pravděpodobně plýtvají méně zdroji na podporu svých farmářů než většina ostatních západních zemí. To může překvapit Američany, kteří jsou zvyklí na neefektivní metody přerozdělování peněz směrem k lidem, jež jsou na tom jako celek stejně dobře jako ti, kteří tyto transfery platí, ale zjištění, co se děje na společném trhu EU, přesvědčí každého velmi rychle o tom, že Američané mají v tomto ohledu štěstí.

Zemědělský program toho není jediným důkazem, Správa sociálního zabezpečení (v USA⁷) přesunuje peníze od mladých ke starým bez ohledu na příjem. V tomto případě jsou velmi chudí těžce poškozovali jednáním tohoto úřadu. Vzhledem k metodám, jakými jsou vybírány prostředky pro sociální zabezpečení, chudí platí podstatnou část svých malých příjmů Správě sociálního zabezpečení. Jestliže ale velmi chudí potřebují například pomoc z veřejných zdrojů, např. když jsou staří, pak jim místní úřady odvozují platby ze sociálního zabezpečení od částek, které platili. Výsledkem z jejich pohledu je, že musí platit daně, ale nemají z toho žádný čistý zisk. To vede k významnému odtoku zdrojů od velmi chudých.

Program urbanistické obnovy je dalším zřejmým, či dokonce skandálním příkladem sledovaného typu redistribuce a jiným významným příkladem je samozřejmě dotovaný vzdělávací systém. Druhý příklad je jasně viditelný zvláště v podobě redistribuce směrem k bohatým na univerzitní úrovni. Obecně platí, že studenti, kteří jsou schopni studovat na univerzitě, zvláště ti, kteří dostávají stipendia, mají dost přirozeného talentu, takže již v době, kdy začínají studovat je, jasné, že jejich celoživotní příjem bude značně nadprůměrný. Na náklady daňového poplatníka pak dostávají dokonce větší než očekávaný celoživotní příjem. Podobný problém ale najdeme i u škol nižší úrovně. Nejprve to jsou jednoduše transfery od bezdětných k těm, kteří děti mají, což samozřejmě neříká nic o transferech k dětem samotným.

Tyto transfery nesplňují žádná rovnostářská kritéria. V podstatě to jsou transfery od skupin lidí, kteří nemají politickou moc, k lidem, kteří politickou moc mají.

Avšak za druhé je poměrně jisté, že návratnost vzdělání, již na úrovni základního školství se velmi různí v závislosti jak na zděděných genech, tak na domácím prostředí. Výnos ze vzdělání v pravém slova smyslu je tak mnohem vyšší pro toho, kdo má nejen přirozený talent, ale také je v prostředí, které je předpokladem dobrého příjmu po celý život, než pro toho, jehož přirozený talent i prostředí jsou takové, že asi bude chudý. Kdybychom chtěli použít relativně rovnostářská měřítka, uplatnili bychom přímé platby těmto dvěma skupinám, mohly by poté být investovány způsobem, který by byl pro každou skupinu nejvhodnější. Použitím transferu v takové podobě, že největší prospěch z něj budou mít ti, kteří budou beztak bohatí a nejmenší prospěch ti, kteří budou pravděpodobně chudí, činíme průměrné občany bohatšími a chudé chudšími.

Tyto příklady jsou pouhým zlomkem skutečného světa. Je zřejmé, že ve většině demokratických zemí chudí dostávají od společnosti relativně menší dávky (a to v jakémkoli ohledu), avšak nikoli nulové. Ačkoliv je velké množství prostředků redistribuováno prostřednictvím vládních opatření, hlavní část této redistribuce sestává pouze z přesunu prostředků v rámci střední příjmové třídy. Je pochopitelné, proč se tyto přesuny prostředků objevují. Získání takového transferu je racionální investicí zdrojů a lidé své zdroje takto investují. Jediné, co je na tomto jevu udivující, je to, jak málo je zaznamenávan.

Téměř ze všech standardních diskusí o přerozdělování vyplývá, že jde o přerozdělování od bohatých k chudým. Některé redistribuce opravdu takto fungují,

ale jedná se o okrajový jev v porovnání s redistribucí v rámci střední třídy. Zaměření diskusí o redistribuci na druhořadý jev, čili redistribuci od bohatých k chudým a všeobecnou nevšímavost pokud jde o převažující fenomén, tedy redistribuci uvnitř středních příjmových skupin ve vztahu k politické organizaci, shledávám velmi pozoruhodným.

Domnívám se, že toto pozoruhodné zaměření na méně důležitou část a ignorování důležitější části vyžaduje nějaké vysvětlení. Bohužel,

jediné vysvětlení, které mohu nabídnout, je vysvětlení psychologické. To bude nastíněno později, ale měl bych začít omluvou čtenáři za uvedení pouze orientační vsuvky na téma psychologie osobnosti, namísto něčeho uspokojivějšího.

Nejprve musíme říci něco o jednom dobře prověřeném psychologickém jevu: „redukce kognitivní disonance.“ Je prokázáno, že individuální vnímání světa je do určité míry ovlivněno podvědomým přáním snížit vnitřní nesoulad. A tak jedinec bude (nikoli z důvodu nečestnosti) věřit, že určité jednání, které je ve shodě s motivem A, je také ve shodě s motivem B, ačkoli tomu tak objektivně není. Důvodem je to, že nechce připustit ani sám sobě, že nebere v úvahu motiv B. Je potřeba říci, že tento jev se objevuje pouze v situacích, kdy by motivy A a B objektivně vedly k odlišnému jednání a když jedinec považuje motiv A za důležitější než motiv B.

Většina z nás byla vychovávána tak, že jsme se již s tímto problémem setkali. Všichni jsme byli odmala učení, že dobročinnost je naší povinností, že musíme pomáhat chudým a dělat všelijaké dobré skutky. Na druhé straně má většina z nás i silné egoistické pohnutky. Když pozorujeme své kolegy na univerzitě, tak opravdu zjistíme, že názory, které vyjadřují, jsou z velké části v souladu s eticky daným směřováním k imperativu lásky k bližnímu a odevzdání veškerého vlastnictví chudým. Na druhé straně, když se podíváme na jejich skutečné jednání, vychází najevo, že se vzdávají jen mála ve prospěch chudých.

Pak je jasné, že cítí konflikt mezi těmito dvěma pohnutkami - utrácet svůj vlastní příjem sám, či pomáhat chudým, a že to může způsobit určité vnitřní napětí. Asi bych měl poznamenat, že ve svých hodinách obvykle říkám studentům, že pokud opravdu chtějí být dobročinní, měli by si vzít dvě zaměstnání, pracovat jak nejlépe dovedou a potom darovat celý svůj příjem, kromě minimální částky nezbytné pro přežití, obyvatelům Indie. Obyčejně proti tomuto vzorci jednání protestují, ale nejsou ochotni přiznat, že důvod,

proč protestují, je jednoduše ten, že se necítí být tak docela dobročinní.⁸

Skutečně, když se ptám svých studentů nebo kolegů na fakultě, kolik osobně darují na chudé, často se ukazuje, že to jsou malé částky - v mnoha případech nic. Velmi často vysvětlují svůj přístup tím, že preferují vládní charitativní aktivity. Jen zřídka kdy vysvětlují, proč by vlastně měli k tomuto účelu používat vládní kanály, a nikdy nedojdou k tomu pravému argumentu externality, která je způsobena právě existencí těchto kanálů.⁹ Někdy však tvrdí, že je účinnější, když pro charitu hlasují, než kdyby sami přispívali, neboť to přináší peníze dalším.

Předpokládejme, že je navrženo, abych dával 100 USD chudým. Předpokládejme dále, že tento návrh je ve formě dvou možností. Možnost čísla jedna spočívá v tom, že vytáhnu 100 USD ze své kapsy a dám je na nějakou dobročinnost. Možnost čísla dvě znamená hlasování o tom, zda bych měl být zdaněn o 100 USD za účelem uskutečnění této charitativní platby. Cena uskutečnění přímé platby je pro mě 100 USD. Cena za moji volbu pro zdanění je nicméně 100 USD snížených o můj odhad vlivu mého hlasu na výstup tohoto hlasování. Když počet voličů bude 100.000 a víc, diskontovaná cena mého hlasování pro tuto speciální daň bude velmi malá. Když se tedy budu považovat za jen trochu šlechetného, nebudu přímo platit 100 USD, ale budu hlasovat pro daň. Pro tuto volbu bych se rozhodl při plném vědomí faktu, že o tomto problému rozhoduje ve volbách velké množství jiných lidí a že můj hlas má jen malý vliv na celkový výsledek hlasování. Cena hlasování je pro mě malá. Vzáto z jiného pohledu, jednání, kterým jsem nucen volit, má pro mne velmi nízkou cenu, i když se vztahuje k daru 100 USD; soukromý dar má pro mne cenu velmi vysokou. Za těchto podmínek lze předpovědět, že budu s větší pravděpodobností hlasovat pro solidaritu, než abych osobně vykonal nějaký akt dobročinnosti.

Zde se také objevuje fenomén redukce kognitivní disonance. Kdybych byl posedlý jak sobeckým přáním utratit svoje peníze a zároveň pocitem, že musím jednat dobročinně, je

Je prokázáno, že individuální vnímání světa je do určité míry ovlivněno podvědomým přáním snížit vnitřní nesoulad.

rozumné, abych volil solidaritu a jednal sobecky. Měl bych také v diskusi přikládat větší váhu svému hlasu, než je skutečně oprávněné, a cítit odpor k lidem, kteří by mi říkali, že můj hlas nemá skoro žádný význam. To se stává zřejmým logickým zdůvodněním etického pravidla, že soukromá dobročinnost je špatná a veškerá redistribuce by měla být veřejnou záležitostí. Toto vysvětluje „etické“ chování, které tlačí vládu k redistribuci, přičemž pro jedince to neznamena takřka žádnou oběť. To umožňuje jedinci dostávat to nejlepší z obou světů.

Z tohoto fenoménu mohou být odvozeny některé další závěry. Jak roste počet voličů ve společnosti, ve které volím, tak klesá pravděpodobnost vlivu mého hlasu na výsledek hlasování. Vezmu-li v úvahu moji přímou solidární platbu 100 USD, hlasuji, aby na mne byla uvalena daň mojí místní správou, hlasuji pro podobnou daň na podobné účely pro státní vládu a nakonec hlasuji pro podobnou daň na podobné účely pro vládu národní. Cena tohoto rozhodnutí pro mne tedy v této sadě monotónně klesá. S větší pravděpodobností budu hlasovat pro daň zavedenou národní vládou, než pro daň zavedenou státní vládou, pro daň zavedenou státní vládou spíše, než pro daň zavedenou místní správou a spíše pro daň zavedenou místní správou, než abych přímo platil. Je dost dobře možné, že tento fenomén vysvětluje tendenci k přesunu solidárních aktivit od místních správ k národní vládě. Ze svého pohledu se tak do-

stává voliči více uspokojení ze „solidárního jednání“ v národních volbách mnohem levněji, než je tomu ve volbách místních. □

1. Tullock G., The Charity of Uncharitable, in: The Market Economy: A Reader, ed. by J. L. Doti and D. R. Lee, Roxbury Publishing Company, Los Angeles, California, 1991, všechna práva vyhrazena

2. Tato stať je celá orientována na problematiku přerozdělování v demokratických společnostech, neboť o nich máme nejlepší znalosti. Velmi nerad bych vzbudil dojem, že jsem přesvědčen, že redistribuce funguje lépe v totalitních společnostech.

3. Zaznamenejme, že Ward skutečně demonstruje stálé střídání většin. Protože se redistribuční proces musí zastavit v určitém bodě a v realitě se také zastavuje, věta, kterou prokázal neurčitelnost tohoto procesu, je ospravedlnitelná.

4. Takováto situace může nastat pro daňové poplatníky, jestliže jsou povoleny tzv. daňové asignáty u daně z příjmu, tedy možnost částečně určit, jak bude část daně použita.

5. Závěr o intelektuálech je nezbytně subjektivní odhad založený na obecné zkušenosti. Zdá se pravděpodobné, že těmi, kdo měl hlavní užitek ze změn ve společnosti vztahujících se k programu New Deal, byli intelektuálové, kteří prostřednictvím kontroly vzdělávacího procesu a médií byli schopni přesměrovat velké množství zdrojů do svých vlastních kapes.

6. B. Frey, „Proč se lidé s vyššími příjmy podílejí na politice“, Public choice, Fall 1971, 11, str. 101-5

7. pozn. překladatele

8. Měl bych dodat, že obecně platí, čím více je student orientován levicově, tím více bude jeho chování v této situaci nesourodé. Neznamená to, že by pravicově smýšlející lidé byli ochotni přiznat, že jednají sobecky, ale jsou jen touto otázkou méně uvedeni do rozpaků než členové Nové levice. Tím, jak se cítí méně zahanbeni, dělají prostě méně rámsu.

9. viz autor, který jistě nemůže být podezírán ze sklonů k socialismu, Milton Friedman, Capitalism and Freedom. Chicago 1962.

Vzdělání a svobodná společnost¹

GEORGE ROCHE (PŘELOŽIL MICHAL ZAPLETAL)

Jedna z nejdůležitějších otázek, kterou si na prahu nového století musíme položit, zní: Co je podstatou svobodné společnosti? Existuje samozřejmě mnoho odpovědí, ale já bych nabídl tuto: Podstatu svobodné společnosti tvoří nastupující generace občanů, kteří rozumějí tomu, o čem svoboda je, a kteří jsou ochotni a schopni svobodu bránit. Jenže mladí lidé dnes vyrůstají v prostředí, které je v lepším případě vlažné, v horším pak nepřátelské k základním zásadám, jež stály u zrodu našeho národa a staly se základním kamenem našich občanských svobod.

Z velké části je na vině americký systém státního školství. Dokonce i jeho základní provozní struktura je ke svobodě antitetická; jedná se o příkazové odvětví, tedy takové, kde rozhodnutí jdou shora dolů, a zcela se ignorují tržní síly nabídky a poptávky. Výsledkem je, že školský establishment v současnosti utrácí enormní sumy z peněz daňových poplatníků a tyto stěží představitelné částky odčerpává školský systém, jenž na našich dětech, našem hospodářství a na budoucnosti našeho národa nadělal, objektivně vzato, více škody než užítu.

Statistiky odhalují střemhlavý pokles výsledků ve středoškolských testech, nárůst kriminality a upadající úroveň škol. Podniky jsou nuceny věnovat obrovské sumy peněz a svůj čas na doučovací kurzy pro své zaměstnance. To samo o sobě vytvořilo multimilionový

průmysl. Smutným faktem je, že ve státním školství „není nic úspěšnějšího než neúspěch“. Už řádnou dobu před vydáním široce známé studie z roku 1983 *Národ v ohrožení* jsme věděli, že máme vážný problém. Slovem „my“ mám na mysli vás a mne - obyčejné lidi. V našem znepokojení jsme byli osamoceni, neboť pro experty (státněškolské byrokraty) žádný problém neexistoval, alespoň do zvolení Ronalda Reagana a následných zdánlivých škrtů ve výdajích na vzdělání.

Růst státního školství

Podívejme se však na skutečná čísla. Na konci osmdesátých let nazval Warren Brooks, komentátor *Detroit News*, státní školství „stoosmdesátimiliardovým monopolem“. V dalších komentářích referoval, že ačkoli máme nejvyšší výdaje na hlavu na celém světě, naši studenti se mezi vedoucími průmyslovými zeměmi umístili beznadějně poslední v přírodních vědách a téměř poslední v jazykových znalostech, dějepisu a zeměpisu. Přitom v osmdesátých letech vzrostly výdaje na vzdělání o 400% na žáka. Stejně nevýdatným tempem pokračuje tento nárůst v letech devadesátých. Státní školství je zkrátka v USA odvětvím s nejvyšším růstem.

Pak je ovšem legitimní otázka, zda jsou naše školy lepší. Dostává se našim dětem lepšího

Podstatu svobodné společnosti tvoří nastupující generace občanů, kteří rozumějí tomu, o čem svoboda je, a kteří jsou ochotni a schopni svobodu bránit.

vzdělání? Jsou naši dělníci lépe připraveni na svá zaměstnání? Učíme je vážit si základních principů omezené vlády a svobodného podnikání, které jsou jádrem americké zkušenosti, již musíme zachovat a bránit, pokud máme jako společnost prosperovat?

Odpovědi na všechny tyto otázky je jednoznačné ne. V období let 1963 až 1989 se průměrný výsledek v celonárodních školních testech snížil o neuvěřitelných 77 bodů, z 980 na 903. Výsledky stejného testu středoškolačů mají podobný vývoj. (Mimořádně, nedejte se zmást posledními výsledky, které oznamují zlepšení, je to pouhá iluze. Nyní totiž studenti získávají 100 bodů už jen za účast v testu.) Procento studentů, kteří nedokončí studia, nadále roste; nyní je to čtvrtina všech středoškolačů a v některých městech dokonce padesát až sedmdesát pět procent. Je to úplně stejné jako u vyššího vzdělání, kde bakalářská studia nedokončí celá polovina studentů a ti, kteří je dokončí, jsou často špatně připraveni a postrádají naprosto základní dovednosti nutné k úspěšnému zvládnutí kariéry.

Ekonomičtí nevzdělanci

A jak to vypadá s gramotností ekonomickou? Jeden test za druhým ukazuje, že 60% středoškolačů ve vyšších ročnících nedokáže definovat pojem „zisk“. Pouhá polovina studentů bakalářského studia dokáže v posledním ročníku definovat pojmy „inflace“, „produktivita“ a „fiskální politika“.

Ve své nedávné knize *Vzdělání bez efektu* George Douglas podotýká, že „Aby v demokracii mohli občané činit inteligentní politická rozhodnutí, je nezbytné, aby měli rudimentární znalost o státním dluhu, následcích daní, o tom jak pracuje centrální banka a jak číst každodenní finanční zprávy v novinách, aby dávaly smysl“. Přesto, jak dodává, miliony lidí nevědí, „co to jsou peníze a odkud se vzaly“. Když před pár lety zbankrotovaly spořitelny v hodnotě miliard dolarů, „ani jedna osoba ze sta nebyla schopna podat srozumitelné vysvětlení podstaty celé události“.

Většina studentů projde kursy pod názvem „Úvod do ekonomie“, ale zůstane ekonomickými analfabety.

Většina studentů projde kursy pod názvem „Úvod do ekonomie“, ale zůstane ekonomickými analfabety. Ekonomie - známá coby „věda neveselá“ - je ve školách nudná, složitá a podjatá. Učitelé věnují více času Karlu Marxovi než Adamu Smithovi a celkový přístup je takový, že kdo se opravdu zajímá o ochranu svobody, zlepšení nepříznivého osudu sociálně slabých spoluobčanů nebo propagaci rozumného využívání přírodních zdrojů, musí řešení hledat u státu, a nikoli v soukromém sektoru.

Evidentně nedokážeme nastupující generaci poučit o základních společenských vztazích, o principech skutečného fungování trhu, o jeho skrytých hodnotách a o jeho vztahu k našemu politickému systému.

To jsou některé z problémů amerického školství. Ale co mi dělá větší starosti než problémy samy, je fakt, že všichni rádobyreformátoři obhajují stejná řešení. A cože ona řešení jsou? Více peněz a více státní kontroly.

Dobrym příkladem je ministerstvo školství, které zřídil Jimmy Carter. Když opouštěl svůj úřad, roční rozpočet ministerstva byl 10 miliard dolarů. Ronald Reagan se zapřísahal, že celé ministerstvo zruší, ale jeho snaha přesvědčit Kongres neměla úspěch, a tak když odcházel z funkce on, byl již rozpočet ministerstva školství 22 miliard dolarů, tedy více než dvojnásobek původního stavu. Za George Bushe a nyní

za Billa Clintona se vydaje vymkly z rukou takovým způsobem, že si ministerstvo musí půjčovat peníze z rozpočtu na budoucí rok, aby mohlo pokrýt manko rozpočtu současného. Je to stejný podfuk, jaký už

způsobil Kongresu skandál s emisí planých směnek, ovšem ve Washingtonu to nikdo nepřipouští.

Existuje tlustá filosofická čára, která odděluje přesvědčené zastánce tradičních hodnot a zodpovědnosti jedince za sebe sama od jejich pouhých verbálních hlasatelů. Pro lidi ve Washingtonu není problém přizpůsobit své zásady ve prospěch „veřejného zájmu“ a v oblasti státního školství se tak děje s alarmující frekvencí. Nesmíme zapomínat na maximu svatého Tomáše Akvinského - že způsob predestinuje výsledek. Ať znějí navrhované

reformy jakkoli chvályhodně a ať je částka na jejich implementaci sebevětší, dokud budou záviset výhradně na politice, úspěšné být nemohou.

Reforma je dnes na scestí, na míle vzdálená základním ideálům a hodnotám, jimiž byl kdysi prodchnut život skutečně všech Američanů. Já jsem vyrůstal ve Skalistých horách v Coloradu, mezi dvěma vrcholky kontinentálního předělu. Chodil jsem do školy Gas Creek, jednotřídky pro osm ročníků, kde učila paní George Houseová. Stejně jako většina rančérů a horníků nahoře v Arkansaském údolí i paní Houseová měla ponětí o tom, že v Denveru existuje místní vláda a že ve Washingtonu je vláda federální. Ale nezajímalo ji to. Dokud ji vládní byrokraté nechali na pokoji, nechala na pokoji ona je.

Naše škola neměla ani žádné přepychové učebnice a počítače, ale ani obyčejné ústřední topení. Zato poskytovala vynikající vzdělání a bez váhání bych na ni vsadil proti všem dnešním státním školám. Paní Houseová vychovávala děti se svědomitostí matky a nejenže nás naučila číst, psát a počítat, ale vychovala z nás také samostatné, svobodně se rozhodující jedince.

Děkuji Bohu za paní Houseovou a školu Gas Creek. Ale kde je jim dnes konec? Určitě je mnoho dobrých škol a učitelů, jenže ti musejí bojovat *proti* systému a zdaleka nemají svobodu paní Houseové. Jak jiné to dříve bývalo! V údajně „zaostalých letech“ první poloviny dvacátého století jsme měli snad nejvzdělanější občany v dějinách světa. Zato dnes celonárodní testy desetitisíců studentů vyššího vzdělání odhalují jejich nevědomost o tom, kdy Kolumbus objevil Ameriku, kdo sepsal Deklaraci nezávislosti nebo proč proběhla Občanská válka. Tito studenti nejsou nevzděláni pouze akademicky, oni jsou i nevzdělanci kulturními, ekonomickými a morálními.

Není ovšem divu, když si mohou zapisovat obory, jako je „Smrt“, „Sexualita“, „Ekologie“ nebo teorie o „absolutnosti létajícího talíře“ a pouze přičichnou k nekompromisnímu akademickému drilu historie, angličtiny, ekonomie a matematiky. Často se také dozví-

dají, že tradiční pojmy „rodina, Bůh, vlast“ jsou pouhými úzkoprýsmi, sexistickými a rasistickými formami útlu.

Výzva

Co tedy máme dělat? Máme jednoduše rezignovat na náš vzdělávací systém a i nadále věci napravovat, až když studenti nastupují do zaměstnání? Určitě ne. Stále ještě můžeme školství zachránit. Lze toho dosáhnout postavením studentů mimo systém. Konkurenci můžeme znovu zavést my, obyčejní občané, nikdy to nemohou být školské úřady nebo vládní komise. Jsme to totiž my, kdo si uvědomuje ne-

možnost zlepšení státního školství, dokud bude chráněným monopolem.

Existují i další způsoby, jak pomoci zavést konkurenci. Ukázkovým příkladem je Nadace pro ekonomické vzdělávání. Vzděláváním

doslova tisíců jedinců už padesát let podporuje ideje svobodné společnosti. Mnozí z těchto lidí jsou absolventi středních nebo vyšších škol bez jakéhokoli předešlého vzdělání o fungování trhu. Ačkoliv je Nadace poměrně malou institucí, její vliv se dá přirovnat k neustále se šířícím vlnám kolem oblázku hozeného do rybníku. A co více, úspěch Nadace inspiroval vznik dalších organizací se stejným zaměřením.

Dalším příkladem znovuzavedení konkurence do školství je postup J. Patricka Rooneyho, předsedy Golden Rule Insurance Company, která je největší světovou zdravotní pojišťovnou pro fyzické osoby. Před několika lety založil v Indianopolisu pro děti ze sociálně slabých vrstev stipendijní fond s minimálním vkladem jeden milion dolarů. Zatímco již déle než dvacet let se vedou nekonečné diskuse o kupónech, školném, svobodné volbě školy a různých plánech na to či ono, on místo slov jednal. Jednoduše si položil otázku: „Jsou nějaké děti, které by chtěly chodit do soukromé školy, ale nemohou? Dobrá, udělám s tím něco teď hned.“ Rooney v podstatě neudělal nic jiného, než že zprivatizoval kupóny.

Soukromé kupóny účinkují okamžitě, nepotřebují žádný zkušební provoz a nevytvá-

Konkurenci můžeme znovu zavést my, obyčejní občané, nikdy to nemohou být školské úřady nebo vládní komise.

řejí ani stohy papírů, ani teplá místa pro hordu byrokratů s úkolem na kupóny dohlížet. Rozdíl mezi kupóny soukromými a „státními“, po nichž se dnes s oblibou volá, je v míře nezávislosti na státním dohledu. Školy akceptující kupóny soukromé zůstávají, v protikladu k předpokládaným „recipientům vládních fondů“, i do budoucna na státním dohledu nezávislé. Pro dobré školy jsou soukromé kupóny též zdrojem životně důležitých příjmů, které jim dovolují rozšiřovat nabídku pro stále větší okruh studentů. Nejdůležitější vlastností soukromých kupónů však je, že dávají moc do rukou rodičů, studentů a učitelů, a nikoli školské byrokracii. K tomu, aby v našem okolí začaly soukromé kupóny fungovat, nemusí mít

každý z nás milion dolarů. Můžeme studenty sponzorovat individuálně, každý jednoho.

Všechny tyto příklady nám připomínají, jak je snadné vzkřísit ducha samostatnosti, kterým kdysi bývala prochnuta tato země a který je životadárnou mízou svobodné společnosti. To se nevztahuje jen na vzdělání, ale na všechny sféry společnosti. Jestliže si odvykneme vzhlížet k vládě a shůry očekávat nějaký všelék na naše starosti, zjistíme, že opravdová řešení máme sami na dosah ruky. □

1. George Roche, Education and the Free Society, THE FREEMAN, May 1996, Vol. 46, No. 5 (Irvington-on-Hudson: The Foundation for Economic Education, 1996), všechna práva vyhrazena

Psychologické kořeny antiliberálního¹

LUDWIG VON MISES (PŘELOŽIL RADEK DYNTER)

Kořeny odporu k liberalismu nemohou být nalezeny ve sféře racionální kalkulace. Tento odpor totiž nevychází z rozumu, ale z patologického mentálního postoje - ze zášti a neurastenického stavu, který by mohl být nazýván podle francouzského socialisty stejného jména Fourierovým komplexem.

Co se týče zášti a závistivé zlomyslnosti, není zapotřebí mnoha slov. Zášť se projevuje tehdy, když člověk tolik nenávidí druhého člověka kvůli jeho příznivějším podmínkám, že je ochoten nést těžké ztráty, jen když ten nenáviděný bude také poškozen. Mnozí z těch, kdo útočí na kapitalismus, vědí velmi dobře, že jejich situace v kterémkoli jiném ekonomickém systému by byla zcela určitě méně příznivá. Nicméně při plném vědomí této skutečnosti obhajují nějakou reformu, například socialismus, protože doufají, že bohatí, jimž závidí, v něm budou také trpět. Znovu a znovu lze slyšet socialisty, jak říkají, že dokonce i materiální nouze bude snesitelnější v socialistické společnosti, jelikož si lidé uvědomí, že ani jejich sousedé se nemají lépe.

V každém případě se zášť je možné se vypořádat pomocí rozumových argumentů. Není nakonec tak obtížné objasnit člověku, který je naplněn záští, že pro něho nemůže

být důležité zhoršit pozici jeho lépe situovaných spoluobčanů, ale zlepšit jeho vlastní.

Mnohem těžší je bojovat s Fourierovým komplexem. V tomto případě se jedná o vážnou nemoc nervového systému, neurózu, jíž se spíše zabývají psychologové než zákonodárci. Avšak při zkoumání problémů moderní společnosti nemůže být opomenuta. Bohužel, lékaři se doposud jen zřídka zabývali problémy, jež Fourierův komplex představuje. Dokonce ani velký učitel psychologie Freud nebo jeho následovníci v teorii neurózy se těmto pro-

blémům téměř nevěnovali, ačkoliv je to psychoanalýza, které vděčíme za otevření cesty, jež sama vede ke koherentnímu a systematickému pochopení pomateností tohoto druhu.

Sotva jeden člověk z miliónu uspěje v naplnění svých životních ambicí.

Dokonce i když někomu přejí štěstěna, výsledek jeho úsilí zůstává daleko za toužebnými sny mládí. Plány a touhy ztroskotávají na tisících překážkách a lidská síla se ukazuje být příliš slabá pro dosažení cílů, jimž člověk zasvětil své srdce. Ztroskotání nadějí, zklamání z nenaplněných záměrů, nedostatek vlastních schopností tváří v tvář úkolům, které si sám vytyčil - to vše u člověka vytváří jeho nejbolestivější zkušenost. To je společný lidský úděl.

Sotva jeden člověk z miliónu uspěje v naplnění svých životních ambicí. Dokonce i když někomu přejí štěstěna, výsledek jeho úsilí zůstává daleko za toužebnými sny mládí.

Člověk na tuto zkušenost může reagovat dvěma způsoby. Jeden naznačuje praktická moudrost Goethova. Jeho Faust „ve vrcholné chvíli“ poznává, že „posledním slovem moudrosti“ je:

*Žádný člověk si nezasluhuje svoji svou
bodu a svůj život, kdo si je každý den
znovu nevybojuje.*

Taková vůle a takový duch nemohou podlehnout nějaké pozemské smůle. Ten, kdo přijímá život tak, jak je, a kdo se jím nikdy nenechá přemoci, nepotřebuje hledat útočiště pro své zničené sebevědomí v útěše „ochranné lži“. Jestliže toužený úspěch nepřichází, jestliže proměny osudu v mžiku oka zničí to, co muselo být bolestivě stavěno po léta tvrdé práce, pak člověk jednoduše znásobí své síly a pohromě dokáže čelit bez zoufalství.

To neurotik není schopen snášet život v jeho opravdové podobě. Je pro něho příliš surový, příliš hrubý, příliš obyčejný. Neurotik narozdíl od zdravého člověka nemá srdce, které by mu umožňovalo „vydržet všemu navzdory“. To by neodpovídalo jeho slabosti. On namísto toho hledá ochranu v klamu. Klam je podle Freuda „sám o sobě něčím touženým, jistým druhem útěchy“; je charakteristický svojí „odolností vůči útokům logiky a reality“. Proto nijak nestačí vyloučit pacientovi jeho klam nevyvratitelnou ukázkou jeho absurdity. Aby se zotavil, sám pacient musí toto mámení překonat. Musí se naučit chápat, proč nechce čelit pravdě a proč se utíká ke klamům.

Pouze teorie neurózy může vysvětlit úspěch, jemuž se těší fourierismus, ten šílený produkt pomateného mozku. Zde není správné místo k uvedení důkazů Fourierovy psychózy za pomoci citací z jeho děl. Takový popis by zajímal pouze psychiatra a snad také lidi, kteří nacházejí nějaké potěšení v četbě výplodů chlípné fantazie. Ale zůstává faktem, že marxismus, pokud je donucen opustit pole pompézní dialektické rétoriky, na němž haní a zesměšňuje své oponenty, a je přinucen udělat několik poznámek, jež by se opravdu vzta-

hovaly k projednávanému tématu, pak nikdy nepřichází s ničím odlišným, než nabízel „ten utopista“ Fourier. Stejně tak je marxismus neschopen vytvořit obraz socialistické společnosti, aniž použije dva předpoklady, které již zformuloval Fourier a které odporují veškeré zkušenosti a rozumu. Na jednu stranu předpokládá, že „materiální základ“ výroby, jenž je „v přírodě již sám přítomen bez jakéhokoliv produktivního zásahu člověka“, máme k dispozici v takovém nadbytku, že jím není nutné šetřit; odtud vyvěrá marxistická víra „v prakticky neomezený růst výroby“. Na druhou stranu předpokládá, že v socialistickém zřízení se práce změní z „břemene v potěšení“ - že se doslova stane „základní potřebou života“. Kde to oplývá hojností všeho zboží a kde práce je potěšením, tam je nepochybně snadné zavést pozemský ráj.

Marxismus věří, že z výšin svého „vědeckého socialismu“ je oprávněn shlížet s pohrdáním na romantismus a romantiky. Avšak ve skutečnosti se jejich postupy neliší. I on, namísto aby odstranil zábrany, jež stojí v cestě realizaci jeho tužeb, raději nechává všechny překážky mizet v mlžných závojích fantazie.

V životě neurotika má „ochranná lež“ dvojí funkci. Nejenže poskytuje útěchu z minulé prohry, ale zároveň nabízí vidinu budoucího úspěchu. V případě sociálního neúspěchu, jenž jediný nás zde zajímá, útěcha spočívá ve víře, že neschopnost jedince dosáhnout vysokých cílů, na které aspiroval, nelze připsat vlastní nedostatečnosti, ale vadnému společenskému řádu. Od jeho svržení si nespokojenec slibuje úspěch, v jehož dosažení mu stávající řád bránil. Z toho důvodu je zcela zbytečné mu vysvětlovat, že utopie, o níž sní, je neuskutečnitelná a že jediným možným základem pro společnost organizovanou podle principu dělby práce je soukromé vlastnictví výrobních prostředků. Neurotik se drží své „ochranné lži“, a když se má zřít buď jí, nebo logiky, tak raději obětuje logiku, protože život by byl pro něho nesnesitelným bez oné útěchy, kterou nachází v ideji socialismu. Ta mu říká, že ne on sám, ale svět zavinil jeho neúspěch; a toto přesvědčení roz-

***To neurotik není schopen
snášet život v jeho oprav-
dové podobě. Je pro něho
příliš surový, příliš hrubý,
příliš obyčejný.***

dmýchává jeho pohaslé sebevědomí a osvobozuje jej od mučivých pocitů méněcennosti.

Vroucně věřící křesťan mohl lehčeji snášet smůlu, která jej postihla na Zemi, protože doufal v pokračování svojí existence v jiném, lepším světě, kde ti, kdo byli na Zemi první, budou poslední, a poslední budou první. Podobně se pro moderního člověka stal socialismus všelékem na nepřejícnosti pozemského světa. Avšak zatímco víra v nesmrtelnost, v odškodnění v budoucnosti a ve vzkříšení motivovaly mravní způsob života, výsledek socialistického slibování je odlišný. Neukládá žádnou jinou povinnost než dát svoji politickou podporu doktríně socialismu; přitom však vzbuzuje očekávání a požadavky.

Jelikož toto je charakter socialistického snu, je pochopitelné, že každý, kdo socialismu straní, od něho očekává přesně to, co mu dosud bylo odepíráno. Socialističtí autoři slibují nejenom bohatství pro všechny, ale každému i štěstí v lásce, plný rozvoj fyzických a duševních sil, odhalení velkého uměleckého a vědeckého

talentu v každém z nás atd. Zrovna nedávno Trockij v díle *Literatura a revoluce* uvedl, že v socialistické společnosti „... průměrný lidský jedinec vyrostle do výšin Aristotela, Goetheho či Marxe. A nad tímto hřebenem vyrostou nové vrcholky.“ Socialistický ráj bude královstvím dokonalosti obývaným zcela šťastnými nadlidmi. Veškerá socialistická literatura je takovýchto nesmyslů plná. Avšak jsou to právě tyto nesmysly, které jí získávají nejvíce stoupenců.

Je nemožné poslat každého jedince trpícího Fourierovým komplexem k doktorovi na psychoanalytickou léčbu; počet postižených je příliš velký. Neexistuje jiný způsob léčby, než že se pacient vyléčí sám. Sebezpoznaním se musí naučit nést svůj osud, aniž hledá obětího beránka, na něhož by naložil všechnu vinu, a musí se pokusit pochopit fundamentální zákony sociální kooperace. □

1. in: von Mises, L., *Liberalism in the classical tradition*, Cobden Press, San Francisco, California, 1985, 1. vydání 1927, všechna práva vyhrazena

SVOBODNÉ ROZHLEDY

PROSTOR PRO LIBERÁLNĚ-KONZERVATIVNÍ DISKUSI

SVOBODNÉ ROZHLEDY - Prostor pro liberálně-konzervativní diskusi

<http://www.ods.cz/sr/>

Vychází čtvrtletně

Vydává: Společnost pro občanský rozhled, Na lepším 6, 140 00 Praha 4

Registrace: MK ČR č. 7777

ISSN 1211-8583

Šéfredaktor: Ing. Ladislav Možný (mobil: 0602/380 853, e-mail: mozny@usa.net)

Redakce: Ing. Daniel Münich (e-mail: dmunich@d.imap.itd.umich.edu)

Mgr. Petr Plecítý (tel.: (02) 573 205 82, e-mail: plecityp@ruk.cuni.cz)

Mgr. Michal Zapletal (mobil: 0602/360 918)

Jazyková redakce: Jan Bočan

Copyright: Společnost pro občanský rozhled tímto umožňuje reprodukovat materiály uveřejněné ve Svobodných rozhledech za předpokladu, že bude uveden zdroj. Výše uvedené se netýká článků, u kterých jsou práva vyhrazena.

NEPRODEJNĚ

„Všeobecné státní školství je pouhou lisovací šablonou na to, aby byli lidé jeden jako druhý. Šablona, podle které jsou lidé formováni, má tvar, který se líbí dominantní vládnoucí síle, ať je to monarcha, kněžstvo, aristokracie či většina současné generace. Úměrně tomu, jak je tato síla efektivní a úspěšná, despoticky omezuje myšlení s přirozenou tendencí omezovat i lidské životy.“

J. S. MILL
(1806 – 1873)